

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk : de Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940

Barnard, T.R.

Citation

Barnard, T. R. (2006, May 24). *Van 'verstoten kind' tot belijdende kerk : de Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940*. Uitgeverij De Bataafsche Leeuw, Amsterdam.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4407>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4407>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Conclusie

In deze conclusie wordt eerst in vogelvlucht de geschiedenis van de Remonstrantse Broederschap tussen 1850 en 1940 geschetst, gezien vanuit de vraag naar haar zelfbeeld en ecclesiologie. Daarna wordt dit zelfbeeld geanalyseerd en getracht een impliciete remonstrantse ecclesiologie te expliciteren.

Geschiedenis

De geschiedenis van de Broederschap in deze jaren is er een van verandering en overgang, van opbouw en bloei. In 1850 is de Broederschap klein. Er lijken geen grote veranderingen voor de deur te staan. De hoogleraren Des Amorie van der Hoeven en Tideman leiden de Broederschap op een kalme wijze. Nadat Van der Hoeven de Broederschap in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden weer op de kaart heeft gezet, gaat zij voort in het oude spoor. Verschillende theologische inzichten bestaan naast elkaar. Zo goed en zo kwaad als het gaat wordt het geheel in stand gehouden. Slechts wanneer het echt niet anders kan, worden kleine gemeenten opgeheven. Er lijkt harmonie te zijn. Deze bestaat ook in de contacten buiten de Broederschap. Er is een goede samenwerking, zeker op plaatselijk niveau, met andere geloofsgemeenschappen. Remonstrantse gemeenten werken samen met hervormden. Ook op landelijk niveau is er goede samenwerking met de Hervormde Kerk, terwijl de opleiding in Amsterdam nauw verbonden is aan die van de doopsgezinden.

Grote veranderingen doen zich voor wanneer binnen de Broederschap de moderne theologie steeds meer ingang vindt en terwijl zij tegelijkertijd binnen de Nederlandse Hervormde Kerk in de problemen komt. Een jonge generatie theologen ziet, wanneer er geen studenten meer aan het Seminarium zijn ingeschreven, haar kans schoon en zet in op cruciale veranderingen. Met de verplaatsing van het Seminarium van Amsterdam naar Leiden wordt gekozen voor een volstrekt nieuwe koers. Een oudere generatie theologen komt aan de zijlijn te staan en de jongeren gaan de Broederschap geheel nieuw vormgeven. Het experiment rond het behoud van de gemeente Schoonhoven, het toelaten van de nieuwe gemeenten Arnhem en Groningen en de strijd rond de vrijzinnigen in Leiden rond de eeuwwisseling staan in één lijn: de Broederschap zoekt welbewust naar uitbreiding en naar mogelijkheden om haar voortbestaan te garanderen. Zij doet dit door de nieuwe theologische keuze die de jongere garde maakt. Vanaf dit moment gaat zij zich nadrukkelijk naar buiten toe profileren. In deze zin is de wijziging van het Algemeen Reglement en het daarbij behorende, volstrekt moderne, eerste artikel dan ook te verstaan.

Met 'achterlating' van een kleine groep orthodoxe theologen en wellicht ook van gemeenteleden, maar dat is veel moeilijker traceerbaar, is de nieuwe koers van de Broederschap een succes. Veel modernen sluiten zich aan en voelen er zich thuis. De 'tolerante Broederschap van verschillende stromingen' lijkt zich moeiteloos om te kunnen vormen tot een modern genootschap ter bevordering van de christelijke godsdienst. Nieuwe gemeenten worden gevormd. Grotere kerkgebouwen worden gebouwd. Zij getuigen van het gegroeid zelfbewustzijn, dat ook in andere moderne theologische kringen heerst. De Broederschap acht zichzelf de ware voortzetting van de Reformatie. Sterker nog: in haar vindt een tweede Reformatie plaats, die de essentie van de eerste behoudt en versterkt. Het vrijzinnige christendom dat in haar midden is te vinden is het enige, redelijke alternatief tussen dogmatisch confessionalisme in orthodoxe kerken en

modern ongeloof, zoals dat in deze tijd nadrukkelijker begint op te komen. Hiermee kunnen de moderne remonstranten worden beschouwd als apologeten van het christendom.

Nu de Broederschap in deze jaren enorm groeit, een groei die toe te schrijven is aan ontevreden hervormden die tot haar komen, blijkt het nodig de nieuwe remonstranten uit te leggen waar de Broederschap voor staat. Dit is de reden van het ontstaan van het tijdschrift *Uit de Remonstrantsche Broederschap* in 1889. Opvallend in dit blad en ook in andere publicaties in deze tijd is hoeveel aandacht er wordt besteed aan de geschiedenis van de Broederschap. Deze wordt telkens opnieuw verteld, waarbij er veel aandacht is voor de (vermeende) continuïteit tussen vroege en moderne remonstranten. Er is sprake van een herinterpretatie van het verleden. De geschiedenis wordt gebruikt om uit te leggen dat de Broederschap altijd al vrijzinnig of modern is geweest.

Ondermeer het grote getal van nieuwe remonstranten maakt dat de identiteit van de Broederschap verandert. Lag vroeger de nadruk op verdraagzaamheid en vrijheid, waarmee verschillende theologische standpunten – in elk geval in theorie – naast elkaar konden worden getolereerd, nu ontstaat het beeld dat de Broederschap vrijzinnig moet zijn. De kwestie-Haentjens is hier een duidelijk voorbeeld van. Ook de benoeming van de moderne predikant J.C. Wannée in de vacature-Van der Pot, die als laatste een relatief orthodoxe stroming vertegenwoordigde te Waddinxveen, moet in dit licht worden gezien. In wezen wordt de Broederschap in deze tijd een vrijzinnige partijkerk.

De groei en bloei van de Remonstrantse Broederschap is afhankelijk van de ontevredenheid van modernen in andere kerken. Wanneer vrijzinnigen binnen de Hervormde Kerk zich beter gaan organiseren droogt deze bron van nieuwe leden op. Vanaf dat moment zullen nieuwe gemeenten binnen de Broederschap slechts ontstaan uit verhuizingen van remonstranten vanuit bestaande gemeenten.

De overgang van vele hervormden leidt resumerend dus tot een viertal concrete veranderingen. Waarschijnlijk is de overgang naar het modernisme er door versneld. Door de nieuwe leden heeft de oude Broederschap getalsmatig kunnen overleven. Zij werd hierdoor wel een vrijzinnige partijkerk. De sociale gelaagdheid is ook veranderd, doordat de nieuwe leden uit gemiddeld hogere sociale lagen kwamen. Dit is echter een punt dat nog concreet onderzoek vraagt.

Kenmerkend voor het modernisme dat het klimaat in de Broederschap is gaan bepalen is het aansluiting willen vinden bij de contemporaine cultuur. Daaruit resulteert dat zij als tweede kerkgenootschap in Nederland vrouwen toelaat tot het predikantschap. Opvallend is dat hierbij theologische overwegingen geen rol lijken te spelen. Bijbelse argumenten, die in andere kerkgenootschappen in deze discussie centraal staan, worden niet gehoord. Centraal staat de aansluiting bij de moderne tijd. Toch zal het nog vele decennia duren voordat de vrouwelijke predikant een even vanzelfsprekende positie binnen de Broederschap heeft als haar mannelijke collega.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw zijn er voortekenen van een nieuwe ommekeer. Jonge predikanten als L.N. de Jong en P. Eldering stellen vragen naar het christelijke gehalte van hun kerkgenootschap. Hoe christelijk wil de Broederschap zijn? De opkomst van het rechtsmodernisme, een correctie op het vanaf dan te noemen oudmodernisme, zal de geschiedenis van de Broederschap vele jaren bepalen. De doorbraak van dit rechtsmodernisme, met zijn grotere nadruk op dualisme in de theologie (het goddelijke

en het menselijke staan tegenover elkaar) en zijn grotere belangstelling voor kerkelijke vormen, wordt versneld door het onhandig optreden van de seminariumhoogleraar H.Y. Groenewegen en de curatoren rond de mogelijke verplaatsing van het Seminarium, terug van Leiden naar Amsterdam. Wanneer duidelijk wordt dat dit voorstel vooral de belangen van de hoogleraar en de Universiteit van Amsterdam dient en niet die van de Broederschap, wordt het plan door de Algemene Vergadering afgestemd. Er is te weinig sympathie voor Groenewegen om het doorgang te laten vinden. Wellicht zien sommigen door middel van deze afwijzing ook mogelijkheden om de Broederschap een nieuwe koers te laten varen.

Onder de nieuwe hoogleraar G.J. Heering zal er snel veel veranderen. Hij neemt afscheid van de Broederschap als eenzijdig modern genootschap, zoals dat gevormd was door zijn leermeester Tiele. Bij allerlei gelegenheden bevordert Heering een meer kerkelijk karakter. De Broederschap blijft een partijkerk, maar nu van rechtsmoderne snit. De ruimte voor afwijkende standpunten is vrij beperkt. Seminaristen met afwijkende meningen verdwijnen. Predikanten met andere ideeën worden gefnuikt in hun carrière binnen de Broederschap.

Heering richt in 1918 het Convent van Remonstrantse Predikanten op dat een platform vormt voor zijn theologische gedachten. Onder zijn leiding wordt de gehele dogmatiek door het predikantencorps doorgewerkt, terwijl tot die tijd dogmatische vragen geen grote plek hadden binnen de Broederschap. Heering is voorstander van een grotere maatschappelijke betrokkenheid van de Remonstrantse Broederschap. Zijn referaat in de Algemene Vergadering van 1921 'Het sociale element in onze godsdienstprediking' vormt het begin van een verandering naar een maatschappelijk betrokken Broederschap. Terwijl daarvoor het liberalisme overheerst, dat politieke en maatschappelijke overwegingen liever buiten de deur hield, wordt nu nadrukkelijk stelling genomen: in kwesties over dienstweigering, godslastering en uiteindelijk de totalitaire staat, zoals die zich in het midden van de jaren dertig in Duitsland ontwikkelt.

Tegelijkertijd staat Heering voor een Broederschap die zich ook op het terrein van het geloof nadrukkelijk uit. Op zijn instigatie houdt Sirks in 1927 een pleidooi voor een nieuwe beginselverklaring. Tegelijkertijd opent Sirks het debat over meer theologisch verantwoorde liturgische formuleringen. De nieuwe beginselverklaring van 1928 lijkt vooral bij rechtsmoderne predikanten geliefd. Dat de gemeenten er misschien nog niet aan toe zijn, wordt door Heering voor lief genomen. Enige jaren later komt de wens op om te komen tot een gezamenlijke formulering van het geloof: een remonstrantse geloofsbelijdenis. Terwijl onder Tiele de belijdenis van 1621 als een onremonstrantse vergissing werd afgedaan, biedt het Convent in 1940 de Broederschap een belijdenis aan. In 1948 sluit de Broederschap zich aan bij de Wereldraad van Kerken. De inhoudelijke bezwaren tegen een te hoog-christologische basisformule worden erkend en telkens weer uitgesproken. Toch sluit de Broederschap zich aan bij de gemeenschap van kerken, die samen de Kerk vormen.

Impliciete ecclesiologie

Zoals te verwachten was, zijn het zelfbeeld en de daaruit voortvloeiende impliciete ecclesiologie tussen 1850 en 1940 nadrukkelijk in ontwikkeling geweest. Er zijn drie perioden te onderscheiden. In de eerste is de ecclesiologie van de Broederschap te

beschouwen als een afgeleide. In de tweede acht de Broederschap zich een volstrekt moderne organisatie, die zich nadrukkelijk niet met het woord 'kerk' wil tooien. In de laatste is de Broederschap een belijdende kerk, al gaat zij natuurlijk anders met haar belijdenis om dan andere kerkgenootschappen.

Er is discussie mogelijk over de oprechtheid en realiteitszin van uitspraken over het mogelijke einde van de Broederschap, zoals die van Des Amorie van der Hoeven bij het 200-jarig bestaan van het Seminarium in 1834 over de onwenselijkheid van een derde eeuwfeest. Toch meen ik dat de kern van het remonstrantse zelfbeeld rond 1850 gelegen is in een afhankelijkheid ten opzichte van de Hervormde moederkerk. In deze tijd wordt niet alleen met de mond beleden dat de Broederschap geen uitbreiding moet zoeken, mogelijke kansen in deze richting worden ook bewust niet aangegrepen. Het feit dat gemeenten opgeheven worden, de woorden die dan klinken en de manier waarop er wordt omgegaan met leden die op deze manier de Broederschap ontvallen, zijn eenduidig. Daar het voortbestaan van de Broederschap nooit, zo betoogt men, doel op zich is geweest, is het niet erg als de Broederschap ophoudt te bestaan, wanneer tenminste haar moederkerk zo verdraagzaam is geworden dat iedereen daar een thuis kan vinden.

De Broederschap ziet zich in deze eerste periode vooral als een onderdeel van de Hervormde Kerk. Remonstranten voelen zich 'verstoten kinderen', hervormden in balingschap en blijven hopen op reparatie van grieven en terugkeer binnen de Hervormde Kerk. Kenmerkend voor de Broederschap is: geen leertucht en ruimte voor verschillende stromingen binnen één kerkgenootschap.

Haar kerkelijkheid is geen zelfstandige. Zij 'doet' alles wat bij een protestantse kerk hoort. Vooral opvallend is in deze periode hoe weinig de Broederschap zich onderscheidt van de vergelijkbare stromingen binnen de Hervormde Kerk. Haar kerkelijke praktijk rond pastoraat, rond doop en huwelijk, maar ook haar verkondiging is niet wezenlijk anders. Over haar kerkzijn wordt nauwelijks gesproken. Zolang de Broederschap nog kan voortbestaan, heeft zij haar taak goed te vervullen.

In de tweede periode, die van het modernisme, verandert het beeld van de Broederschap sterk. Zij distantieert zich van de Hervormde Kerk om zo een aantrekkelijk alternatief te kunnen zijn voor ontevreden hervormden. De Broederschap wil in deze dagen bewust niet als kerk worden gezien. Het woord 'kerk' wordt als negatief ervaren. Het verwijst te veel naar een bovennatuurlijke, door God gewilde, instelling die het heil zou moeten bemiddelen. De moderne Broederschap is een genootschap dat de christelijke godsdienst bevordert. De Broederschap doet dat door middel van catechisaties en kerkdiensten met een grote nadruk op leerredes. Andere elementen van kerkzijn hebben geen grote rol. Kerkelijke plechtigheden zoals doop en avondmaal vinden veel minder plaats of worden geheel afgeschaft. De belangstelling voor liturgie is zeer gering. Er worden daarnaast pogingen ondernomen om de diaconieën af te schaffen. De naam kerkenraad wordt veranderd in bestuur en de opzieners worden bestuursleden.

Ondanks deze wijzigingen behoudt de Broederschap wel een concreet zelfbewustzijn. In tegenstelling tot de hierboven beschreven periode acht zij het voortbestaan van de Broederschap volstrekt nodig. De Broederschap heeft een belangrijke plaats als vrijzinnig, reformatorisch genootschap dat (beter dan de orthodoxe kerken) de beginselen van de Reformatie weet vast te houden. Daarom wil men nadrukkelijk vasthouden aan

de uitgebreide naam van de gemeenten: 'remonstrants-gereformeerd'.

Alleen door vrijheid voor ieders persoonlijke geloof en het welbewust afzien van gemeenschappelijke belijdenissen kan, vindt zij, in een tijd van verminderde godsdienstigheid het christendom worden gehandhaafd. De Broederschap acht zich het redelijk alternatief tussen atheïsme en geloofsdwang. In wezen begrijpt zij niet waarom niet alle modern denkende christenen tot haar komen. Tegenover andere kerken en geloofsgroeperingen verdedigt zij haar voortbestaan. Nadrukkelijk probeert men leden voor het kerkgenootschap te behouden. Terwijl in vroeger tijden de overgang naar een geestverwante organisatie geen probleem werd geacht, wordt nu een commissie voor remonstranten in de verstrooiing opgericht. Samengevat wil de Broederschap in deze periode geen kerk zijn en geen ecclesiologie hebben, terwijl zij zich eigenlijk beschouwt als het vrijzinnige genootschap bij uitstek.

In de derde periode wordt de Remonstrantse Broederschap een belijdende kerk. Zoals in de beschrijving van haar geschiedenis hierboven is gebleken, gaat zij zich steeds vaker en nadrukkelijker uiten. Op maatschappelijk en religieus gebied wil zij staan voor haar meningen. Zij is een getuige die verkondigt. De Broederschap weet zich deel van de Kerk van Christus, net als de andere kerken. Niet minder dan aan andere kerkgenootschappen zijn haar de genademiddelen en de opdrachten van de Kerk geschonken. Heel nadrukkelijk blijkt dit uit de teksten met een belijdend karakter die worden vastgesteld: de nieuwe beginselverklaring van 1928, de nieuwe liturgische formulieren en bovenal de belijdenis van 1940, waarin de Kerk onderwerp van geloof is.

In deze beweging is een nadrukkelijk afzetten herkenbaar tegen de vorige periode waarin al het kerkelijke leek te zijn weggevaagd. De nieuwe beginselverklaring van 1928 herstelt, zo vindt men, een oude fout. Met deze beweging naar een belijdende kerk toe, sluit de Broederschap aan bij een ook breder in de vrijzinnige wereld aanwezige tendens om het geloof te willen belijden. Hier moeten de beginselverklaring van het vrijzinnig protestantisme en de belijdenis van het werkverband-Roessingh worden genoemd.

Vanzelfsprekend is de Remonstrantse Broederschap ook met de aanvaarding van de belijdenis in 1940 niet een confessionele kerk geworden waarbinnen alle leden de belijdenis moeten onderschrijven. Telkens weer wordt uitgesproken dat dat met haar wezen in strijd zou zijn. De Broederschap legt niemand op hoe hij of zij zou moeten geloven, maar wil zelf wel een standpunt innemen, wil zelf belijden. Zoals Noordhoff het verwoordt, de Broederschap is voluit Kerk, maar wel een *vrije* Kerk.

Nauw verbonden met deze tendens naar een meer belijdende kerk is ook de hernieuwde belangstelling voor haar liturgie. Terwijl in voorgaande perioden de kerkdienst in hoofdzaak beperkt bleef tot een leerrede, ontstaan nu liturgische formulieren. Er is aandacht voor 'wijding' en er komen nieuwe verantwoordingen voor doop en avondmaal. Bij deze laatste plechtigheden komt de nadruk te liggen op de verbondenheid van de gelovigen met het geheel van de gemeenschap der gelovigen: de aanwezigen, maar ook de gelovigen van alle plaatsen en tijden. Ook dit wijst op hernieuwde kerkelijke belangstelling. Deze aandacht voor wijding lijkt ook te bestaan bij de nieuw te bouwen kerken in deze periode. De vorige periode kenmerkte zich door kerkgebouwen die vooral veel mensen konden bergen voor lezingen en voor de leerredenen, die de essentie van de kerkdiensten vormden. Nu komt er meer nadruk op sfeer en wijding te liggen. Van harte sluit de

Remonstrantse Broederschap zich aan bij de opkomende oecumenische beweging. Ten diepste acht zij zichzelf een beeld van die oecumene, want de vrijheid in haar midden voor een ieder om zelf zijn belijdenis te schrijven, kan voorbeeld zijn voor de manier waarop met verschillen tussen kerken moet worden omgegaan. De vroeger zo kleine, bescheiden Broederschap, acht zich nu een voorbeeld voor de oecumene en de breedte van de kerken die daarbinnen samenwerken. Zij wil voluit kerk zijn en durft te belijden.

